

FRANSIZ DİLİNDƏ QRAMMATİK TERMİNOLOGİYAYA MÜQAYİSƏLİ BAXIŞ

Açar sözlər: *şəkilçi, qrammatika, nitq hissələri, təhlil, dilçilik, təyin, tərz-i-hərəkət, zərfliyi, ismi xəbər, say, sintaksis.*

Key words: *suffix, grammar, part of the, analysis, speech, determinatif, adverbial modifier, manner, linguistics, of predicate, numeral, syntax*

Ключевые слова: *окончание, грамматика, части речи, анализ, языкознание, определение, обстоятельство образа, действия, именное сказуемое, числительное, синтаксис*

Aydındır ki, xarici dili ana dili ilə müqayisədə öyrənirik. Eləcə də fransız dilini öyrənmə müddətində bu xarici dil ilə Azərbaycan dili arasında mövcud olan müxtəlif linqvistik fərqlər ilə rastlaşırıq. Müxtəliflik demək olar ki, dilçiliyin bütün sahələrində mövcuddur. Lakin qrammatika sahəsi daha çox diqqəti cəlb edir. Fikrimcə, qrammatika dilin tam linqvistik strukturunu özündə cəmləşdirir və daha aydın nümayiş etdirir. Məhz elə bu səbədən dillər arasında nəzərə çarpan fərqlər qrammatika sahəsindədir.

Azərbaycan dili altay dil ailəsinə daxil olan ən böyük dil qrupuna – türk dili qrupuna daxildir:

Altay- mərkəzi və şimali Asiyada 250 milyon adamın danışdıqları 60-a qədər dilin ümumi adı. Bunlar üç yerə bölünür: türk, monqol və tunqus dilləri...əsas əlamətləri bunlardır: sadə fonem sistemi, sadə heca strukturu, sait ahəngi, morfoloji iltisəqilik, şəkilçilərin çoxluğu, zəngin hal sistemi, mübtədə xəbər uzlaşması, söz sırası "mübtəda+tamamlıq+xəbər" və s. (1,38).

Aqqlütinativ dil olaraq Azərbaycan dili söz yaradan kiçik elementlərə malikdir. Ensiklopedik lüğətlərdə aqqlütinativ termininin izahına əsaslanaraq belə nəticəyə gəlirik ki, Azərbaycan dili aqqlüsinasiya xarakteri (qrammatik əlaqə ifadə etmək məqsədi ilə sözün kökü ilə müxtəlif şəkilçilərin birləşməsi) daşıyan dillər sırasına daxildir (2,144) Yəni əgər flektiv dil olan fransız dilində *onun kitabı* birləşməsi yalnız ziyəlik əvəzliyi *onun (son) + kitab (livre) – son livre* şəklində ifadə olunursa, Azərbaycan dilində bu söz birləşməsinin formalaşması üçün *o* əvəzliyinin sonuna ziyəlik hal şəkilçisi *-un* və *kitab* sözünün sonuna *-ı* mənsubiyyət şəkilçisi əlavə olunur. Bir sözlə fransız dilindən, ümumiyyətlə flektiv dillərdən fərqli olaraq Azərbaycan dili şəkilçilərdən asılı olan müxtəlif sintaktik və morfoloji xüsusiyyətlərə malikdir. Deməli, Azərbaycan dilində sözləri tərkibinə görə təhlil edərkən onları müxtəlif morfemlərə bölmək lazımdır. Böyük türkoloq alim Afət Qurbanov “ Ümumi dilçilik” kitabında türk dilləri arasında və eləcə də Azərbaycan dili ilə digər türk dilləri arasında qohumluluğu aydın göstərən linqvistik sahələri sadalamışdır. (3,45)

Hər hansı bir xarici dili, xüsusilə ana dilindən qrammatik əhəməli ilə fərqlənən xarici dili öyrənən şəxs saysız problemlərlə üzləşir. Bu çətinliklər yalnız terminologiya sahəsində deyil, həmçinin hər iki dildə linqvistik anlayışların fərqli mənə kəsb edə bilməsi, fərqli öyrənilməsi faktorunda da ola bilər.

Qrammatika geniş sahə olduğundan müqayisəli təhlil işində əsas fikimi linqvistikanın iki geniş sahəsində - morfolojiya və ən əsası sintaksisdə cəmləşdirmişəm. Çünki bu iki sahə, daha çox sintaksis dilin fərqli xüsusiyyətlərini nümayiş etdirir. Sintaksisin bünövrəsini dilin digər linqvistik sahələrinin vahidlərinin birləşməsi və sıx əlaqəsi təşkil edir. Ən çox nəzərə çarpan fərqlər linqvistik anlayışların öyrənmə və təhlil tərzindədir: məsələn, daha əvvəl deyildiyi kimi aqqlütinativ dillərin əsas xüsusiyyəti sözü və cümləni hissələrə bölərək təhlil etməyə ehtiyac olduğu üçün Azərbaycan dilinin sintaktik və morfoloji vahidlərin öyrənilməsi də mərhələlərlə aparılan linqvistik təhlilə (1,45) arxalanır. Fransız dilində bu cür təhlilə rast gəlinmir. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, bu təhlil mərhələləri bir qayda olaraq öyrənmə ardıcılığı və sıralanması ilə aparılır. Digər bir misal: Azərbaycan dili qrammatikasında sözlərin və sintaktik vahidlərin semantik rolunu müəyyənləşdirməkdən ötrü linqvistik vahidə uyğun sual tapılır. Qeyd etmək istərdim ki, fransız oxucuları bu cür təhlil metodunu tanımadığı üçün fransız dilində bu təhlili *sual testi – test de question* termini ilə ifadə etdik. Sual testi həmçinin sintaktik vahidlərin morfoloji vahidlərlə əlaqələndirmə rolunu da oynayır. Məsələn, cümlə üzvlərinə sual verərkən avtomatik olaraq onları ifadə edən nitq hissələrini müəyyən etmiş oluruq. Yaxud digər bir misal, felin təsirli olub olmadığını müəyyən etmək üçün, ondan sonra işlənən tamamlığın sualını tapmaq kifayət edir. Bütün Azərbaycan qrammatikasında linqvistik anlayışların müəyyənləşdirilməsi semantik yolla aparılır.

Ümumiyyətlə, texnolinqvistik tərcümə sadə tərcümədən fərqlidir. Çünki, hər bir dilin terminoloji sistemi bu dilin spesifik linqvistik sistemini nümayiş etdirir. Tərcümə müddətində ümumi linqvistik anlayışları qarşılaşdırmaq asandır. Əslində, eyni etimona aid olan linqvistik sahələrin adlarını tərcüməsi və eləcə də *morfem(morphème), kök (racine), isim (nom), sifət (adjectif), cümlə (phrase)* və s. kimi qrammatik anlayışların bir dildən digər dilə köçürülməsi böyük bir çətinlik törətmir. Terminlərin tərcüməsində əsas kriteriya işin iki istiqamətdə (Dil1↔Dil2) yerinə yetirilməsidir, yəni bir istiqamətdə (D1→D2) ekvivalent tapmaq kifayət deyil, əsas məqsəd tərcümə edilmiş sözün digər istiqamətdə də (D2→D1) eyni anlayışa istinad etməsidir, bu da *şəkilçi (suffixe)* terminin tərcüməsində problem yaradır. Belə ki, fransız linqvistikasında kökün sonunda işlənən şəkilçi *postfixe*, kökün əvvəlində işlənən şəkilçi morfemi *prefixe*, kök morfeminin daxilində işlənən şəkilçi isə *infixe* adlanır. Şəkilçilərin kökdən sonra işlədilməsi Azərbaycan dilinin əsas xüsusiyyəti olduğu üçün yuxarıda sadalanan terminlər *şəkilçi* termini ilə ifadə olunur və yaxud alınma söz olaraq qəbul edilir.

Buna aid daha bir misal: fransız dilinin *épithète* termini Azərbaycan dilində *təyin* terminidir, bu da öz növbəsində fransız dilinə hərfi tərcümədə *déterminant* terminini verir. Düzgün tərcüməni saxlamaq və dilin terminlərinin konseptual mənasının düzgün göstərilməsi məqsədilə mən hərfi tərcüməyə üstünlük verərək bu termini *déterminatif* şəklində ifadə etdim.

D2	→	D1	→	D2
<i>Épithète</i>		<i>təyin</i>		<i>déterminant</i>

Azərbaycan dilində *say (nombre)* nitq hissəsidir. Bu qrammatik kateqoriya fransız dilinə yad olduğundan, *nombre* termini fransız dilindən *qrammatik say*, yəni ismin, sifətin qrammatik xüsusiyyətlərindən biri kimi tərcümə olunur.

D1	→	D2	→	D1
<i>Say</i>		<i>nombre</i>		<i>qrammatik say</i>

Fransız dilinin *signification des adjectifs qualificatifs* (hərifi tərcümədə *keyfiyyət bildirən sifətlərin mənası*) qrammatik ifadəsi Azərbaycan dilində *sifətin müqayisə dərəcələri (les degrés de comparaison de l'adjectif)* termininə istinad edir.

D2	→	D1	→	D1
<i>signification des adjectifs qualificatifs</i>		<i>sifətin müqayisə dərəcələri</i>		<i>les degrés de comparaison de l'adjectif</i>

Eləcə də fransız dilinin *les voix du verbe* termini Azərbaycan dilinin *felin qrammatik məna növləri* termininə uyğundur, bu da (D1→D2) istiqamətində *les types de sens grammaticals du verbe* kimi tərcümə olunur.

D2	→	D1	→	D2
<i>les voix du verbe</i>		<i>felin qrammatik məna növləri</i>		<i>les types de sens grammaticals du verbe</i>

Ən böyük çətinliklər sintaksis şöbəsinin terminologiyasının tərcüməsi zamanı qarşıya çıxır çünki, sintaktik terminin linqvistik funksiyalarını tanımadan onun digər dildə ekvivalentini tapmaq demək olar ki, qeyri mümkündür, yəni sintaktik anlayışları sərbəst şəkildə təhlil etmək mümkün deyil.

Bunu fransız və Azərbaycan dillərində sifətin sintaktik rolunu öyrənərkən daha aydın görmək olar. Aşağıdakı misallarda fransız dilinin təyini :

1. Bu kitab maraqlıdır. – Ce livre est intéressant.
Bu kitab maraqlı - dır.
Ce livre intéressant est.
2. Bu kitabı marlaqlı hesab edirəm. – Je trouve ce livre intéressant.
Bu kitabı maraqlı hesab edir - əm.
Ce livre intéressant trouve je.
3. Mən maraqlı bir kitab axtarıram. – Je cherche un livre intéressant.
Mən maraqlı bir kitab axtarır - am.
Je intéressant un livre cherche je

Azərbaycan dilində üç fərqli terminə uyğundur :

D1	→	D2
1. <i>İsmi xəbər</i>		<i>prédictat nominal</i>
2. <i>Tərzi hərəkət zərfliyi</i>		<i>circonstant de manière</i>
3. <i>Təyin</i>		<i>épithète</i>

Eyni zamanda sintaksisin tərkib hissələrinin adlandırılması prosesi də çətinlik törədir. Məsələn, fransız dilində Azərbaycan dilinin sadə cümləsinin növlərinə uyğun ekvivalentlər mövcud deyildir. Əslində sintaksis tərcümə prosesində, xüsusilə şifahi tərcümə prosesində ən çox problem törədən linqvistik sahədir. Bu problemi aradan qaldırmaq üçün terminlərin iafde etdikləri linqvistik anlayışları təyin edib konseptə uyğun tərcümə etmək lazımdır.

Nəticə olaraq bunu demək istərdim ki, tərcümə olunan terminin D2 –də ekvivalenti olduğu halda belə, terminin linqvistik funksiyalarını təhli edib onun konseptual mənasını öyrənərək tərcümə etmək lazımdır.

Ədəbiyyat:

1. F.Y.Veysəlli, Dilçilik ensiklopediyası I, Bakı, Mütərcim, 2006.
2. Ю. С. Степанов, Основы языкознания, Москва, Просвещение, 1966.
3. A. Qurbanov, Ümumi dilçilik II, Bakı, Nurlan, 2004.

A comparative look to grammatical terminology in french

Summary

The article deals with the difference between the grammar of Azerbaijani and French. Also it presents the difficulties in translating of the linguistic terms from one language to other, especially from Azerbaijani to French. It

begins with the brief presentation of characteristics of the Azerbaijani grammar with its distinctive features and the article finishes with the list of problems of translating the linguistic terminology.

Сравнительно-сопоставительный подход к грамматической терминологии во французском языке

Резюме

В статье говорится о различиях между азербайджанской и французской грамматики. Также в ней рассматриваются трудности перевода лингвистических терминов с одного языка на другой, особенно с азербайджанского языка на французский язык. Статья начинается с короткой характеристики азербайджанской грамматики и заканчивается ознакомлением с трудностями перевода лингвистической терминологии.

Rəyçi: p.f.d. R.C.İsmayılova